

ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ И ОРГАНИЗАЦИЈА ГРЧКИХ МАНАСТИРА ПО ЈУСТИНИЈАНОВУ ПРАВУ¹

Манастири су се у прво време свога постојања налазили ван сфере правне црквене организације; између манастира и локалне црквене власти, на чијој су јурисдикционој територији дотични манастири лежали, нису постојале никакве везе јуристичке природе. Манастири првих времена, дакле, нису били у црквену организацију уоквирени, црквеној власти потчињени институти, него религиозне заједнице приватног карактера. Схватање монаха најстаријег времена о њихову односу и односу њихове заједнице према редовној црквеној власти најбоље карактерише изјава монаха Натанаила, да за њега не постоје више нити епископ нити свет (ἐγὼ καὶ τοῖς κυρίοις μου τοῖς ἐπισκόποις καὶ τῷ ὄλῳ κόσμῳ ἀπέθανον. Hist. Laus. XVI. ed. Butler II p. 41-2). Али постепено су се, услед све чешћих додира између монаха и цркве и, нарочито услед све чешће и јаче ингеренције монаха у готово све црквене ствари, формирале правне везе и правни односи монаха и манастира према цркви, односно прецизније према локалној црквеној власти; манастири су тако *via facti* ступили у правни организам цркве. У току даљег развитка створено фактично стање у међусобним односима монаштва и манастира, с једне, те цркве с друге стране, било је од највишег законодавног органа цркве, икуменског синода у Халкидону, формално признато, легализовано, а уједно и даље изграђено и допуњено. Овим законодавством био је правни однос монаха и манастира према црквеним редовним властима генерално регулисан, и манастири су тим актом постали од цркве правно зависни институти, чији су постанак, укупна функција и престанак, били подвргнути јурисдикцији надлежних црквених власти.

Међутим, и после законодавства Халкидонског синода, у доба непосредно после овог синода, била је зависност манастира од црквене

¹ *Богословље*, III, 1928, 181-196; 269-278.

Наслов предавања, које је писац имао одржати 14. априла 1927 у III секцији (историја цркве) Другог међународног конгреса за византијске студије, али је због заузетости у канцеларији припремног одбора за исти конгрес морао одустати од држања објављеног предавања.

✓ власти доста често само номиналне природе; манастири су умели да своју фактичку независност у многим правцу очувају тако да уопште није могло бити говора о потпуној фактичној субординацији манастира црквеној власти. Монаси и манастири су силом свог положаја као политички, црквено-политички, економски и социјални фактор имали далекосежан и веома интензиван утицај готово на све области јавног живота, и органи црквених власти имали су, приликом примене и спровођење на монаштво и манастире односећих се синодалних одредаба, да се боре с великим тешкоћама и препрекама.

Ово стање и прилике побудили су, по свој прилици, цара Јустинијана I, да путем државног законодавства коригујући утиче и да све манастирске односе подробном регулисању подвргне. Основни принцип Јустинијанова, строго на синодално законодавство наслањајућег се законодавства о манастирима и монасима, јесте што јача субординација манастира и њихових чланова јурисдикцији редовне црквене власти. Ово законодавство простире се генерално на манастире као такве и нормира, тако рећи, све области манастирског живота: оснивање и постанак манастира, устројство манастира, спољашње правне односе манастира и њихових чланова, унутрашње функције манастира и живот монаха. Јустинијаново законодавство о манастирима и монасима није, додуше, исцрпно и садржи у својим одредбама извесне празнине и непотпуности, као нпр. о односу ктитора, ако исти није монах, према управи манастира који је основао, надаље, о престанку односно укидању манастира, о депозицији манастирског настојатеља, о примању деце у манастир, о сабору манастирског братства и његову односу према настојатељу, о вишим организационим формама код манастира итд. Али, апстрахујући од ових празнина, Јустинијаново законодавство о манастирима и монасима заслужује нарочиту пажњу као први покушај систематског државног, дакле, световног нормирања манастирских односа.

Ја сам покушао да Јустинијаново законодавство о манастирима и монасима прикажем у облику расправе која има ову диспозицију: I. Оснивање и укидање манастира. II. Правни положај манастира: 1. однос манастира према држави; 2. однос манастира према цркви; 3. приватно правни положај манастира. III. Устројство (организација) манастира: 1. врсте манастира према облику устројства; 2. чланство манастира: а) примање у манастирску заједницу; б) искушеништво и полагање обета; с) правна дејства ступања; д) права и дужности чланова; е) искључење из манастирске заједнице односно иступање из исте; ф) прелаз у другу манастирску заједницу; 2. Сабор манастирског братства: а) састав; б) компетенција. 3. Манастирска достојанства и звања: а) настојатељ: избор и компетенција; б) апокрисијар: постављање и његове функције; с) даљи манастирски функционари; 4. Генерални архимандритат (избор и правни круг генералног архиман-

дрита) и више организационе форме у грчком монаштву; IV. Монастичко дисциплинарно право.²

Краткоћа времена не дозвољава да улазим у цео предмет у пуном обиму његову, те сам због тога приморан да се овде ограничим на излагање ових тачака; 1. Правни однос манастира према редовној црквеној јурисдикционој власти, тј. према *episcopus-у ordinarius-у* дотичне територије; 2. Организација манастирске управе: настојатељ манастира и његов правни положај те сабор манастирског братства; 3. Остали органи манастирске администрације; 4. Генерални архимандритат или егзархат, те монастичка дистриктуална (епархијска) и дијецезална скупштина.

§ 1. Правни однос манастира према редовној црквеној јурисдикционој власти. Локални *episcopus ordinarius*

Већ законодавство Халкидонског икуменског синода је манастире и монахе у пуном обиму и сваком односу подвргло јурисдикцији локалног *episcopus-а ordinarius-а*. Јустинијаново законодавство о манастирима и монасима почива у битном на каноничком законодавству, али настоји да каноничко законодавство допуни појединачним одредбама, које се односе на спољашње правне односе и на унутрашњи живот манастира.

Јурисдикциона власт локалног *episcopus ordinarius* над манастирима, који леже на његову црквеноуправном подручју, била је неограничена и простирала се на све области манастирског живота и делатности. Нити каноничко нити Јустинијаново право познаје манастире који би уживали пуну или ограничену егземпцију од епископске јурисдикције.

Већ оснивање и градња једног манастира везани су за претходно одобрење локалног *episcopus-а ordinarius-а*. Почетку градње манастира претходи од надлежног епископа *in persona* обављено освећење, које се састоји из молитве и подизања крста на тачно фиксираном месту, где се има манастир подићи (Nov. 13. c. 1 [a. 535] ed. Zach. I 60; nov. 151 c. 7 [a. 545] ed. Zach. II 60; can. Chale. 4). Акт оснивања манастира у правом смислу речи, дакле, организацију нове манастирске заједнице, обављао је у већини случајева сам ктитор, обично у споразуму са члановима будуће манастирске заједнице, било из властите иницијативе било на жељу и молбу других (интимација). Сам акт оснивања подлежао је несумњиво конфирмацији од стране локалног *episcopus-а ordinarius-а*, који је у вези с конфирмацијом нове манастирске заједнице обично предузимао и напред споменуто бенедикцију.

² Горња расправа биће публикована у часопису *Byzantinische Zeitschrift*.

Епископ је имао строго да бди над тим да манастири стално и непромењено служе својој првобитној сврси и да се то њихово опредељење интактно очува; епископ не сме ни под каквим околностима и уветима дозволити да манастири и у њихову власништву налазеће се некретнине и покретности пређу у власништво и посед световних личности и да ступе у службу профаних сврха (Nov. Iust. 148 c. 7 ed. Zach. II 254; can. Chalc. 24).

Важно право надлежног локалног епископа је конфирмација и каноничка институција новоизабраног манастирског настојатеља. У доба пре Јустинијанова законодавства није био обичај да се избор настојатеља подастире надлежном епископу ради конфирмације. И каноничко законодавство Халкидонског икуменског синода није нашло за потребно да ваљаност и правоћност прописно обављеног избора учини зависним од одобрења и конфирмације надлежног епископа. Цар Јустинијан I је у вези са својим легислативним регулисањем избора настојатеља у својој првој легислативној диспозицији од год. 530. (Cod. Iust. I 3, 46), као и у каснијим легислативним диспозицијама (nov. 13 c. 9 и 155 c. 34 ed. Zach. I 65-6 и II 318-9), донео одредбу да се обављени акт избора настојатеља има надлежном епископу у сврху конфирмације подастрти. Епископ има, у смислу Јустинијанове одредбе, право да цео изборни акт и антецеденције истог као и карактер, те верско и црквено-политичко расположење новоизабраног настојатеља, испита и према резултату испитивања дотични избор потврди односно потврду ускрати. Одредбе напред споменуте три Јустинијанове конституције показују знатне међусобне разлике, како у формалном погледу тако и у погледу садржине. Док одредба друге конституције чини утисак као да укида право избора сабора манастирског братства и да постављање настојатеља чини искључивим правом надлежног епископа, дотле трећа конституција садржи диспозицију да надлежни епископ има под свим околностима да подели конфирмацију изборном акту и личности, коју је манастирски сабор за настојатеља изабрао (τοῦ ὁσιωτάτου ἐπισκόπου ὅψ' ὄν τὸ μοναστήριον τέτακται τὸν οὕτως ἐπλεγόμενον πᾶσι τρόποις ἡγούμενον προβαλλομένου). Конкретан случај директног постављања настојатеља од стране надлежног епископа имамо приликом оснивања манастира у Кратеји (граду пров. Нопогиа у М. Азији), али овде ваља узети у обзир да је ктитор манастира био световна личност (министар финансија Johan), коме је свакако много било стало до тога да личност, коју је он узео у изглед за положај настојатеља новооснованог манастира, буде формално директно од надлежног епископа на тај положај постављена. Без потврде од стране надлежног епископа новоизабрани настојатељ манастира није могао обављати ниједну функцију, која спада у правни круг настојатеља као таква.

Компетенција локалног episcopus-a ordinarius-a обухвата и право надзора над манастирима и члановима манастирских заједница, под-

вргнутих његовој јурисдикцији, а у вези с тим и дисциплинарну власт, која је била безуветно потребна ради што ефикаснијег вршења надзорног права. Епископ је водио надзор над извршавањем на манастир и монахе односећих се државних и црквених правних прописа и законских одредаба, те је у ту сврху имао право да било лично било путем нарочитих својих органа (*ἐκδικοῦ τῆς ἐκκλησίας*) у све манастирске послове ингерира и да, према констатованом налазу, учини диспозиције, које би ситуација изискивала и које би за сходно нашао (Nov. 100 с. 4 ed. Zach. II 24-5). *Episcopus ordinarius* има у конзеквенцији свог надзорног права да води надзор у погледу тога да монаси и монахиње ни под којим околностима не напуштају своје манастире и лутају по градовима, па ни у случају ако би имали да свршавају неопходно нужне личне послове (Nov. 155 с. 42 ed. Zach. II 323-4). Већ претходници цара Јустинијана I издали су наредбе, да монаси и монахиње без писменог одобрења надлежног локалног епископа не могу предузимати никакво путовање у Цариград, Антиохију и друге градове (наредба царева Теодосија II и Валентинијана III од г. 455. Cod. Iust. I 3, 22 и царева Леона I и Антемија од г. 471. Cod. Iust. I 3, 29). Ова мера била је условљена и изазвана разноврсном и јако разгранатом политичком, а нарочито црквено-политичком акцијом и агитацијом монаха у V столећу. Истој сврси служи и одредба *can. Chalc.* 4. и 23.

Специјално право епископа било је постављање једног старог монаха за саветника и апокрисијара у женским манастирима, као и двојице пресвитера и једног ђакона у истим манастирима у сврху обављања богослужбених функција (Cod. Iust. I 3, 43; nov. 155 с. 36 ed. Zach. II 320-1).

У вршењу горњег надзорног права, епископи су неки пут учинили тиранске поступке и атроцитете и, шта више, прелазећи границе своје компетенције, арогирали себи права државне власти (ср. нпр. поступак епископа града Халкидона против архимандрита Александра и Хипатија, који је кулминирао у доношењу *sententiae exilii* против споменутих архимандрита и у издавању налога епископским егзекутивним органима да ову одлуку изврше, *Callinici vita s. Nupatii* р. 118-9, или пак, од јерусалимског епископа извршено насилно одстрањење монаха Геласија и јерусалимске катедралне цркве (*Aprophth. patr. Migne* P. гл. 65 col. 149-152).

Супротну слику пружа ренитентно држање појединих монаха, па и цело монашког збора појединих црквених области, не само према њихову легитимном *episcopus-у ordinarius-у*, него и према највишем органу целе цркве, према икуменском синоду. Амо спада поступак Хипатија према цариградском епископу Несторију, кога Хипатије због његова антиортодоксног расположења није више сматрао епископом, те је приликом приношења св. жртве на литургији изоставио уобичајену комеморацију Несторија као надлежног епископа (*Callinici vita s. Nupatii* р. 107). Ово самовољно прекидање црквене комуније и пропуст комемо-

рације надлежног епископа, који још није правомоћно осуђен од стране компетентног црквеног судског форума, карактерише се као акт најгрубље ренитенције и најтеже инсубординације. Палестински монаси су као целина заузели најодлучније становиште против закључака Халкидонског икуменског синода, прогласили их неваљаним и ништавним и агитовали међу народним масама против истих закључака (Cyrilli vita s. Euthymii Anal. gr. I. 55-6).

Као саставни део епископског права надзора над манастирима, фигурирало је право епископа да прелаз монаха из једног манастира у други по свом нахођењу дозволи или забрани (Nov. Iust. 13 c. 7 ed. Zach. I 65).

Важно право било је епископима подељено стварањем привилегисаног судског форума за монахе. Цар Јустинијан је, наиме, у својој конституцији од г. 539. (nov. 98 ed. Zach. II 9 sqq) донео одредбу, да између монаха и цивилних личности пендентни правни спорови и процеси буду изузети од редовних цивилних судова и епископима делегирани, а истовремено су епископи добили налог да процесе, које би цивилне особе покренуле против монаха и монахиња његова црквеноправног подручја, по прописима важећих државних закона и црквених канона расправљају и одлуке доносе (ср. осим напред споменутог закона, и пов. 155 c. 21 ed. Zach. II 310-2).

Напослетку веома важно је било право локалног *episcopus-a ordinarius-a* да врши надзор над администрацијом и руковањем манастирског иметка. Свака алијенација, као и уопште свака промена супстанције манастирског иметка, била је везана за одобрење надлежног епископа. Овамо спада и претварање краткорочног закупа манастирских добара у вечити, наследни закуп, тзв. *emphyteusis*³ (ср. одредбе у Cod. Iust. I 2, 17; nov. 148 c. 6 ed. Zach. II 250-1).

§ 2. Настојатељ манастира и сабор манастирског братства

Устројство односно организација манастира служи поглавито сврхама постигнућа хришћанског односно монашког савршенства (*τελειότης*) и добијања спаса душе (*σωτηρία ψυχῆς*); постигнуће ових циљева условљено је и осигурано строгом дисциплином. Основни принципи киновитског манастирског устројства, коме Јустинијаново законодавство главну пажњу обраћа, јесу, с једне стране, апсолутна једнакост чланова манастирске заједнице међусобно, која налази спољашњег израза у називу *ἀδελφός* и у једнаком начину живота свих чланова манастирског братства; с друге стране пак, безуметна субординација

³ О развиту овог института ср. L. Mitteis. *Zur Geschichte der Erbpacht*. Leipzig 1901 и M. Rostowzew, *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates*, Leipzig 1910.

свих чланова заједнице вођству настојатеља. Ресигнација сваког појединог члана братства на властиту вољу (*ἀποτάξασθαι τοῖς ἰδίοις θελίμασι*) и апсолутна покорност (*ὕπακοή*) према настојатељу манастира важе опћенито као најсигурнија средства помоћу којих поједини члан манастирске заједнице може постићи спасење (*μέγιστον γὰρ εἰς σωτηρίαν ψυχῶν φάρμακον εὑρίσκειν ὑπάρχειν τὴν κατὰ θεὸν ὑπακοήν* (Theodori episcopion in s. Theodosium, ed. Uneser p. 75); *ὁ δὲ* (sc. Нуратиос) *πατρικῆ ὑπακοῆ φερόμενος καὶ γινώσκων ὅτι ὑπακοῆ ζωὴν καταργάζεται* [Joh. XII 50] Callinici vita s. Нуратii p. 15-6). Између настојатеља и манастирског братства постоји апсолутна неједнакост, аналогно односу између оца и његове деце, између учитеља и ученика, између пастира и оваца, те између Христа и његова духовна стада. Манастирски настојатељ је слика и прилика самог Спаситеља, а ово схватање положаја настојатеља унутар манастирске заједнице принципијелно и *ipso iure* искључује сваку могућност и помисао на једнакост права; повреда принципа послушности према настојатељу, прекршивање његових налога и забрана, као и неизвршивање његових заповести сматра се идентичним са повредом послушности према самом Спаситељу.

Устројство киновитског манастира је строго монархичко; положај настојатеља једнак је положају хеленистичког монарха. Настојатељ⁴ је у вршењу своје управне власти једино у погледу алијенације црквеноманастирског иметка и претварања краткорочног закупа у вечити наследни закуп везан и ограничен, док у свим осталим управним актима никако није везан за *consensus* свог братства. Достојанство и звање настојатеља није ни временом ограничено, тј. оно је у принципу доживотно. Упражњење настојатељског положаја наступа смрћу, добровољним одступом (ресигнацијом) и правоваљаним депозиционим актом од стране претпостављене црквене власти.

После сумарног увода о положају настојатеља уопће, прелазимо на приказ постављања настојатеља, његову компетенцију и однос компетенције настојатеља према компетенцији манастирске заједнице или братства.

Пре Јустинијанова законодавства, по свој прилици, у грчким манастирима уопће није било фиксираних и јединствених прописа у погледу попуњавања положаја настојатеља. Приликом самог акта оснивања манастира избор настојатеља уопште није могао доћи у обзир; свагдањи ктитор, уколико је био истовремено и монах, постојао је *ipso iure* предстојник свог новооснованог манастира, а ако је ктитор био световњак, делегирао би управу манастира оној монашкој личности

⁴ У грчкој терминологији постоје за означавање настојатеља три термина: *ἡγούμενος*, *ἀρχιεπίσκοπος* и *ἄββας*. У терминологији државних закона употребљавају се сва три термина, први најчешће а последњи веома ретко. Каноничко законодавство икуменских и топицких синода до incl. 787 г. познаје само први термин. У хагиографској литератури јављају се *promiscue* сва три термина.

коју је сматрао најпогоднијом за тај положај и за вршење с истим скопчаних функција. У току даљег развитка, све до конца прве трећине VI столећа, био је уобичајени *modus* попуњавања вакантног настојатељског положаја десигнација од стране настојатеља, који је умирао или са свог положаја одступао; попуњавање овог места избором, који је вршило братство дотичног манастира, ретко се догађало, као што се види из сачуваних савремених извора. О каквој конфирмацији извршеног акта постављања настојатеља, који би вршио надлежни *episcopus ordinarius*, нема у изворима још никаква трага.

Тежња да се постављање настојатеља у свим манастирима јединствено регулише, и евентуалне распре, које би том приликом могле настати, за будућност предупредити, побудила је вероватно цара Јустинијана да законодавним путем статуира своје прописе и одредбе, које се односе на постављање настојатеља (*Cod. Iust. I 3, 46* од год. 530. *nov. 13* од год. 535 с. 9 *ed. Zach. I 65-6* и *155* од год. 546 с. 34 *ed. Zach. II 318-9*). Према одредбама ових конституција, тече изборни акт настојатеља како следи. Код избора учествују два црквеноправна фактора: сабор манастирског братства, који предузима и извршује избор, но није извесно да ли овај акт обавља *motu proprio* на основу властите пуномоћи или на основу налога више црквене власти, и компетентни *episcopus ordinarius*, који извршеном изборном акту подељује или ускраћује своју конфирмацију. Активно и пасивно право избора имају сви чланови манастирског братства. Сам пак изборни акт врши братство као целина, али и већина братства има право да обави правоваљан изборни акт. О самим модалитетима избора не налазимо у Јустинијановим конституцијама никакве ближе одредбе. Јустинијанове конституције садрже у битности идентичне одредбе гледе својства, која важе као претпоставка за избор на положај настојатеља; као таква својства истичу се: дужина боравка у дотичном манастиру, ранг који неко заузме у манастирској хијерархији, а као нарочито одлучан момент важи лична ваљаност и специјално способност за управу. *Aetas canonica* није фиксирана у овом погледу. Изборни акт подлежи потврди надлежног *episcopus-a ordinarius-a*, који има право да избор потврди односно потврду ускрати; исти епископ извршује и каноничку институцију. Тек актом конфирмације и институције постаје извршни акт коначан и правоваљан, и овим актом истом ступа новоизабрани у сва права настојатеља.

Компетенција манастирског настојатеља је неограничена; у његовој личности концентрисана је сва управна власт. Она се простире на све области живота и делатности манастирске заједнице. У смислу Јустинијанове легислације, настојатељ је једини позван да одлучује о примању у манастир искушеника. У погледу права примања у монашки staleж одредбе *nov. 13 с. 2* и *nov. 155 с. 35 ed. Zach. I. 60-2* и *II. 319* показују битна неслагања; док је у смислу прве одредбе настојатељ везан за савет и *consensus* манастирског братства, друга му одредба додељује право искључивог одлучивања у том питању без претходног

саслушања манастирског братства (ἐὰν μὲν γινώσκουσιν ἔστιν ὅτι οὐδεμίᾳ τύχῃ ὑπόκειται, ὁ ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου ὅτε συνίδοι τὸ σχῆμα αὐτῶ παράσχοι). Акт примања у монашки сталеж не потребује епископске конформације. Специјалну одредбу садржи Јустинијанова легислација у погледу примања у монашку заједницу монаха, који хоће да прелази из једног манастира у други. Nov. 13 c. 7 (ed. Zach. I 65) предвиђа могућност да такав брат буде примљен у заједницу другог манастира, док nov. 155 c. 42 (ed. Zach. II 323) енергично позива манастирске настојатеље да таквим особама ускрате примање у заједницу. У прејустинијановој епоси право примања нових чланова заједнице спадало је искључиво у компетенцију настојатеља; само у ретким случајевима настојатељ је имао обичај, да претходно затражи савет свог братства.

У погледу подељивања отпуста једном брату из манастирске заједнице, Јустинијанова легислација уопће не садржи никакве диспозиције. Из материјала, садржаног у житијама светитеља монаха, види се да је подељивање отпуста било резервисано нахођењу манастирског настојатеља. Акт отпуста није подлежао одобрењу надлежног епископа.

Настојатељ у свом манастиру врши неограничену законодавну и наредбодавну власт: он има право допуњавања и модификације постојећих регула и прописа, као и право издавања наредба и нових прописа. Њему припада искључиво право интерпретације и примењивања манастирских регула. У области легислације и примене закона, манастирски настојатељ није ограничен никаквим конститутивним манастирским органом. Сви налози и наредбе настојатеља морају се безусловно респектовати и извршити.

У рукама настојатеља концентрисана је сва администрација манастира и његових добара. Настојатељ додељује сваком брату у манастиру његов делокруг, који одговара способности сваког појединог, и ниједан брат не сме додељену му позицију и функцију самовољно напустити, него мора до даљег у тој ствари расположења свог настојатеља под свим околностима истрајати у вршењу пренесене му функције (ср. нпр. vita Нуратii p. 12-13). Настојатељ води администрацију манастирског иметка редовито путем од њега у ову сврху постављеног нарочитог органа тзв. економа (οἰκονόμος), али је у питањима алијенације и замене манастирских добара, и претварања краткорочног закупа у вечити или наследни, везан за пристанак братства (ср. конституцију цара Анастасија I. Cod. Iust. I 2, 17 и nov. Iust. 148 c. 6 ed. Zach. II 250-2). Ови правни послови међутим потребују, да би добили правоћност, саизволу и одобрење надлежног episcopus-a ordinarius-a (ibidem). У тесној вези с администрацијом црквеног иметка стоји руковођење харитативне службе манастира, која је у то доба била већ јако развијена и обухватала готово све гране практичног милосрђа (ξενοδοχεία, восоκομεία, πτωχεία, ὀρφανοτροφεία, γηροκομεία, βρεφοτροφεία) и знатно допринела ублажењу социјалне нужде и невоље (cf. vita s. Нуратii p. 12-3; Theodori encomion in s. Theodosium p. 39-41).

Манастирски настојатељ има право надзора гледе одржавања и вршења прописа о богослужењима у манастирском храму, те с тим у вези има право да чини измене у погледу времена почетка и трајања богослужења. Потчињени орган настојатеља за диригирање богослужења је канонарх (κανονάρχης), у чији делокруг спада старање о вршењу манастирских богослужења, те извршивању свих наредба настојатеља, које се тичу богослужења (cf. нпр. Theodori episcopion in s. Theodosium pp. 48, 86-7).

Настојатељ има далекосежно надзорно право и неограничено дисциплинарно казнено право над монасима, који се налазе под његовом јурисдикцијом. Овај надзор обухвата цео њихов живот и рад. Најважнија страна настојатељеве управе је φροντίς τῶν ἀδελφῶν, а највиши циљ његове управе је да сваком поједином манастирском брату осигура постигнуће спасења душе, и у том погледу настојатељ врши позив Спаситеља, који је дошао да све људе спасе (Callinici vita s. Нуратиі р. 134-5). Да би настојатељ овај задатак могао успешно извести, потребно је, с једне стране, вршење строге клаузуре, а с друге стране, настојатељ може у случају потребе по властитом нахођењу чинити употребу од своје дисциплинарне власти те против појединих чланова манастирског братства, који су се огрешили било против постојећих манастирских правила било против специјалних заповести и наредба настојатеља, дисциплинарно-правно поступити и природи преступа одговарајуће казне одредити, а против тешких преступника и крајње казнено средство, искључење из манастирске заједнице, применити (Nov. 100 с. 1, 4, 5 и 6 ed. Zach. II 23-8).

Настојатељ фунгира надаље као представник и заступник манастирског братства у судским стварима, код процеса, који је трећа особа код надлежног епископа против појединих монаха покренула (Nov. 98 с. 1 ed. Zach. II 9).

Напоследку настојатељ је природни заступник манастира у свим спољашњим односима његовим: на икуменским и епархијским синодима, код локалног episcopus-a ordinarius-a, и код световних власти. Ово заступање настојатељ врши било непосредно и лично, било пак путем делегације овог права манастирском викару или апокрисијару.

О сабору манастирског братства (ἀδελφότης, συνοδία τῶν ἀδελφῶν) може се, с обзиром на сачувани материјал, само веома мало рећи. Компетенција братства јако је ограничена; његова најважнија права су: избор настојатеља, суделовање при примању нових чланова братства и, нарочито, право саизволе и пристанка на алијенацију и замену црквених добара, као и претварање привременог краткорочног закупа у наследни и вечити закуп. Посве изолирана је појава отпор и револт целог братства или већег дела истог против владајућег настојатеља с представком локалном епископу, да место настојатеља, које братство сматра упражњеним, попуни именованем новог настојатеља (vita s. Sabbae ed. Cotelerius Eccl. gr. mon. III 245-6 и 267-70).

§ 3. Остала манастирска звања

Брзи развитак манастира и све јаче множење манастирских агенди довело је брзо до поделе рада и у вези с тим до стварања већег низа разних звања за поједине гране манастирске администрације.

Најважнији манастирски функционар иза настојатеља био је *манастирски викар* (δευτερεύων, δευτεράριος); он је природни заступник манастирског настојатеља у случају његова оболења или спречености уопће. Тако међу потписницима libellum-а монаха од 536. год., упућеног римском папи Агапету I, фигурира и Ἀναστάσιος πρεσβύτερος καὶ δευτεράριος μονῆς τοῦ ἁγίου φιλιππου τοῦ ἐν τῷ βρεφотροφείῳ ὑπέγραψα διὰ τὸ μὴ παρεῖναι τὸν ἡγούμενον (Mansi VIII col. 906 sq). Манастирски викар био је несумњиво и интеримистички водитељ манастирске управе за време седисвакандије. Исти је редовито узиман из средине најспособнијих чланова манастирског братства, који се пре тога у разним одговорним манастирским функцијама опробали и тако имали прилике и могућности да се са свим гранама манастирске управе упознају. О начину постављања манастирског викара не сазнајемо ништа из извора; свакако је викар, с обзиром на поверљиви положај према настојатељу, био именован непосредно од манастирског настојатеља, без суделовања сабора манастирског братства. Именовање викара није подлежало потврди од стране надлежног епископа, јер се то нигде не спомиње на местима где се говори о јурисдикцији епископа над манастирима. Манастирски викар имао је веома угледан и утицајан положај, како у манастиру тако и ван свог манастира, и не ретко је долазио на положај настојатеља (cf. нпр. викар Sophronios, који је после 15.-то годишњег викаријата постао настојатељ манастира св. Теодосија вел. киновијарха у Палестини, Cyrilli vita s. Theodosii ed. Usener p. 112).

У црквеноманастирској хијерархији прво место после манастирског викара заузима *апокрисијар* (ἀποκρισιάριος). Апокрисијари спомињу се често у конституцијама позноримских императора, први пут је у конституцији цара Леона I и Антемија од год. 471. (cod. Iust. I 3, 29) а нарочито у конституцијама цара Јустинијана nov. 98 с. 1 (ed. Zach. II 9), nov. 100 с. 5 (ed. Zach. II 25), nov. 155 с. 36 и с. 42 (ed. Zach. II 320 и 324). Положај и звање апокрисијара захваљује свој постанак несумњиво све строжијем спровођењу манастирске клаузуре, која је манастирским монасима онемогућавала да остављају своје манастире и одржавају спољашњи саобраћај, тако да је за одржавање веза манастира са спољашњим светом и за обављање из овог саобраћаја проистичућих агенди морало бити креирано посебно манастирско звање. Из података спомених царских конституција, те вести садржаних у житијама светитеља монаха, као и из протокола икуменскосинодалних расправа, може се са приличном тачношћу и потпуношћу реконструисати круг рада апокрисијара. Функције апокрисијара састојале су се у обављању спољашњих манастирских послова административне, судске и нарочито

трговачко-пословне природе. Доста често поверавана је апокрисијари-ма мисија, да свој манастир заступају на генералним синодима (тако нпр. на Cons. Spolit. a. 536. налазе се међу потписима учесника два апокрисијара, Mansi VIII col. 882; libellus монаха од исте године, упућен папи Агапету I, потписан је од четири апокрисијара у заступству њихових манастира, Mansi VIII col. 911). Вршење апокрисијарских функција захтевало је, с обзиром на далеко разгранате и многоврсне везе појединих манастира, вишу интелигенцију и нарочиту пословну окретност. Поред више интелигенције и пословне окретности, фигурира у царским конституцијама као даља квалификација, старије доба и сталожен, трезвен карактер, јер су апокрисијари због свог сталног контакта са спољашњим светом били јако изложени опасностима моралне природе (ἀποκρισιάριος, ἄνδρας γεηρακότας καὶ ἥδη τὸ μοναχικὸν ἀγωνισαμένους καὶ οὐ ῥαδίως τοῖς σωματικοῖς ἐπιτρείας ὑφισταμένους. Nov. 100 c. 5 ed. Zach. II 25). У смислу напред споменутог световног (државног) законодавства, морао је сваки манастир, како мушки тако и женски, имати свог апокрисијара. Гледе апокрисијара у женским манастирима био је законом статуиран још један, специјални увет, да исти буду постављени по могућству из реда евнуха или пак из средине τῶν γεηρακότων καὶ ἐπὶ σωφροσύνῃ μεμαρτυρομένων (nov. 100 c. 5 ed. Zach. II 25). Постављање апокрисијара у мушким манастирима спадало је свакако у дискреционо право располагања манастирског настојатеља, који је апокрисијару поред генералне делегације, давао несумњиво још и потребна специјална овлашћења и инструкције. Апокрисијара у женским манастирима постављао је надлежни епископ (види напред стр. 11).

Од вандредно велике важности за живот манастирске заједнице, као и развитак и напредовање манастира, било је звање *економа* (οἰκονόμος), коме је била поверена управа целокупног манастирског иметка. Манастирског економа постављао је свакако непосредно сам настојатељ манастира. Ниједна ствар, која се тиче манастирског иметка и манастирских добара, а нарочито правни послови, који су се односили на алијенацију и замену манастирских добара, нису се могли обавити без питања и саизволе економа, но с друге стране, ни економ није могао нити смео самовласно поступити у стварима такве природе (cf. конституцију цара Леона I и Антемија од г. 470: Cod. Iust. I 2, 14 и nov. Iust 15 c. 7 од 535. и 148 c. 6 од 544. ed. Zach. I 79-80 и II 249-253).

Сасвим кратко, без ближег одређења спомиње се у житијима светитеља монаха низ нижих манастирских функционера, као нпр. предстојник манастирске гостионе (ξενοδόχος); калиграф (καλλιγράφος) који је преписивао рукописе; канонарх (κανονάρχης) који се старао да се тачно извршује канон богослужења у манастирској цркви; вратар (ὀπίριος); осим тога, низ функционера, који су вршили надзор или сами обављали физичке радове, као што су баштован (κηπουρός), кувар (μάγειρος), затим κελλάριος који је имао надзор над залихама животних намирница и исте за потрошак издавао, пекар (ἄρτοκόπος) итд.

(Callinici vita s. Нуратиј р. 82, 83, 85, 103). Код појединих врста радова у манастиру постојала је редовна седмична измена и било је нарочитих функционера, који су утврђивали овај распоред и водили надзор над извршењем утврђеног распореда (cf. Callinici vita s. Нуратиј р. 85). Све ове ниже функционаре постављао је несумњиво манастирски настојатељ, који је имао право да појединим монасима у манастиру одређује круг њихова рада и дужности.

§ 4. Архимандритат или егзархат и више организационе форме у монаштву

Грчки манастири раног средњег века нису се развили у више организационе форме, у уједињење више самосталних манастира једне епископске јурисдикционе области или једне епархије или пак једне дијецезе,⁵ у организације вишег реда с потребним органима за заједничку управу и администрацију. Заједничка и строга централистичка управа једне манастирске провинције са заједничким вишим органом, и то у форми сталне, редовне институције, не јавља се у устројству грчких манастира овог времена, супротно појави код коптског монаштва у Египту, које је за време Пахомија створило неку врсту конгрегације манастира.

Додуше у току V стол. јавља се један виши манастирски предстојник за манастире Цариграда и околине, као и за манастире на јурисдикционој територији јерусалимског патријархата, који носи титулу ἀρχιμανδρίτης или ἑξάρχος.⁶ Генеза овог монастичког звања није јасна; постанак ове функције изгледа да се више своди на иницијативу епископа шефа дотичне јурисдикционе области, него на иницијативу самих манастира исте области. Жестоки теолошки спорови и борбе у Цариграду и Палестини дали су повода црквеним шефовима ових области, да у интересу свог црквенополитичког становишта ство-

⁵ Дијецеза у ово време означаје јурисдикциону област архиепископа-патријарха, дакле, територију архиепископата-патријархата.

⁶ Αρχιμανδρίτης првобитно означаје предстојника једног манастира, шефа мандре (μάνδρα) или овчијег тора, те је тако термин синониман терминима ἡγούμενος, који се највише употребљује, и ἄββας. Од средине V стол. термин ἀρχιμανδρίτης, поред дотадањег значења, добија и ново, специјално значење шефа манастирске провинције. У овом терминолошком значењу употребљује се ἀρχιμανδρίτης у хагиографској литератури VI стол., док у државним законима и у протоколима црквених сабора у VI стол. постоји значење новог манастирског звања и достојанства термин ἑξάρχος, који у каноничкој терминологији овог периода служи – истина сасвим ретко – за ознаку епископа више степена: ἑξάρχος τῆς ἐπαρχίας (Can. Sardī 6) и ἑξάρχος τῆς διοικήσεως (врховни митрополит, архиепископ, патријарх) (Can. Chalc. 9).

ре специјалан орган, коме би могли поверити непосредан канонички надзор над манастирима свог подручја, као што је то евидентно из мере јерусалимског патријарха Салустија (486–494), који је врховни надзор над свим манастирима Палестине пренео на игумана Маркијана (ὁ πατριάρχης Σαλλουστῖος τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα ἀββᾶν Μαρκιανὸν ἀρχιμανδρίτην τῶν μοναχῶν πελοίηκεν, Cyrilli vita s. Sabae ed. Cotelierius, Eccl. gr. mon. III 261). Тако је ова установа вишег надзорног органа над манастирима једног истог црквеноправног подручја, која је била као нека врста међуинстанције између надлежног црквеног шефа и подручних му манастира, постојала још пре Халкидонског икуменског концила. У јерусалимском патријархату био је овај надзор већ од почетка дуалистички организован, и то с обзиром на две врсте устројства тамошњих манастира: за лавриотске и киновитске манастире⁷ била су конституисана два посебна архимандритата или егзархата. Комбинација оба архимандритата у једној личности јавља се само једном за владе патријарха јерусалимског Салустија, када је Маркијан обе функције вршио.

Постављање архимандрита или егзарха у Палестини изгледа да је првобитно вршио непосредно и искључиво архиепископ-патријарх јерусалимски; од конца пак V стол. било је уобичајено, да се како места ових архимандрита или егзарха, тако и места њихових заменика (δευτεράριος) попуњују споразумним и заједничким поступком архиепископа-патријарха и у ту сврху од архиепископа-патријарха у Јерусалим сазваног збора палестинских монаха (Cyrilli vita s. Theodosii ed. Usener p. 110; Cyrilli vita s. Sabae ed. Cotelierius, Eccl. gr. mon. III 261 b). Слабије смо обавештени о постанку и даљем развоју цариградског архимандритата. Прво сигурно сведочанство за постојање овог архимандритата јесте једно место у житију св. Андрије Стилита (ed. Delehaye, Les saints stylites p. 69), које спомиње да се међу архимандритима цариградских манастира, које је архиепископ-патријарх цариградски Акакије (471–489) цитирао у своју архиепископску резиденцију, налазио и Ἀνδρέας δευτεράριος τοῦ ἐξάρχου. Андрија је свакако био заступник егзарха или архимандрита цариградске манастирске провинције, која је обухватала Цариград и непосредну околину на европској и азијској територији. Међу манастирским настојатељима, који су присуствовали цариградском синоду год. 536. спомиње се Μαρκιανὸς ὁ θεοσεβέστατος πρεσβύτερος καὶ ἡγούμενος μονῆς τῆς ἐπικαλουμένης Δαλματίου τοῦ θεοφιλοῦς μνημης καὶ ἐξάρχου τῶν ἐπὶ τῆς βασιλευούσης ταύτης πόλεως διακεμένων εὐαγῶν μοναστηρίων (Mansi VIII col. 879). О модусу попуњавања цариградског архимандритата или егзархата нисмо уопће ни у ком правцу информисани.

⁷ Лавриотски манастири имају идиоритмички карактер живота, док су киновитски манастири организовани у працу заједничког живота монаха који припадају истој заједници.

Функција архимандрита или егзарха изгледа да је у Цариграду била стално спојена са настојатељством манастира св. Далматија, у Палестини пак од времена св. Теодосија вел. киновијарха (424–529) са настојатељством манастира св. Теодосија за киновитску провинцију и лавре св. Саве за лавриотску провинцију, али подељивање ових двају у једној особи комбинованих достојанстава и функција, тј. архимандритата и настојатељства није обављано једним, јединственим актом, него двама одвојеним, посебним актима.

О компетенцији архимандрита или егзарха, његову правну односу према предстојнику дотичне црквене области и његову јурисдикциону односу према манастирима, подвргнутим његову надзору, не можемо на основу очуваног материјала створити себи потпуну слику. Нема ниједног извора у коме би био описан правни круг архимандрита или егзарха. Као што се може видети из каснијих података (VI стол.) и случајних вести, архимандрит или егзарх вршио је непосредно право надзора над манастирима своје инспекционе области; ово инспекционо право било је, по свему изгледу, претежно негативне природе, које је архимандриту или егзарху давало правну могућност да само у случајевима поремећаја и нарушења манастирског реда и поретка, те повреде на манастире односећих се државних и црквених закона, врши активну ингеренцију у унутрашње манастирске послове, а имао је право да дисциплинарно поступа против личности које су учиниле било какав преступ у напред означеном правцу. Не може се са сигурношћу утврдити да ли је архимандрит или егзарх имао право да издаје генералне за све манастире његова подручја обавезне наредбе, које би тангирале и основне принципе манастирског устројства и манастирске управе, као и како је у том погледу компетенција архимандрита или егзарха била делимитирана према компетенцији појединих манастирских настојатеља. Једно место у житију св. Теодосија изгледа да указује на то, да је бар егзарх палестинских лавра био у поседу наредбодавног права (Cyrilli vita s. Theodosii ed. Usener p. 110: κατέστησαν τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα ἡμῶν Σάβαν ἀρχιμανδριτην καὶ νομοθέτην πάντων τῶν ὑπὸ Παλαιστίνην λαυρῶν τε καὶ ἀναχωρητῶν). Најважнија одредба о јурисдикционој власти егзарха налази се у Јустинијановој nov. 100 c. 4. (ed. Zach. II p. 24).

Уз егзарха не стоји као конститутивни или саветодавни орган нити конгрегација манастира нити из њене средине изабрани одбор, на чији би савет или consensus егзарх у одређеним случајевима био везан. Архимандрит или егзарх има свог заступника (δευτερεύων, δευτεράριος), кога постављају конгрегација монаха његове области и епископ шеф дотичног црквеног јурисдикционог територија (cf. vita s. Theodosii ed. Usener p. 110; vita s. Sabbae ed. Cotelerius, Ecclesiae graecae monumenta III 261b). Архимандрит или егзарх има своје помоћне органе у апокрисијарима (ἄποκρισιάρχοι), којима се служи у вршењу свог права надзора над многобројним манастирима своје манастирске провинције.

У вези са приказом архимандритата или егзархата можемо споменути и веће монастичке скупштине, које су обухватале манастире једне или више провинција, па и целе дијецезе (тј. једне митрополије односно једног архиепископата). Скуп свих у области једног архиепископата или патријархата лежећих манастира јесте једна посве изолирана појава. Већ средином V стол. архиепископ од Антиохије је, с обзиром на прилике и потребе своје јурисдикционе области, све архимандрите *dioceseos Orientis*, тј. свог подручја, позвао на скупштину која је одржана свакако под председништвом самог архиепископа (*ἐν τῇ Ἀντιοχείᾳ δὲ μεγαλόπολει συναχθῆναι* *vita s. Danielis Stylitae ed. Delehaye op. cit. p. 7*). Ова скупштина била је, додуше, ограничена на манастирске настојатеље. Генерална скупштина свих јурисдикционих области Јерусалимског патријархата припадајућих манастира одржавана је редовито у сврху избора архимандрита или егзарха за све палестинске лавре и киновитске манастире и њихових заменика, а изванредна генерална скупштина свих палестинских монаха одржана је према очуваним вестима само једанпут, год. 515. (у погледу изборне скупштине *sr. vita s. Theodosii ed. Usener p. 56; vita s. Sabbae ed. Cotelierius, Eccl. gr. mon. III p. 313e*). Сврха ове изванредне генералне скупштине палестинских монаха била је најодлучније заузимање становишта против репресивних мера које је цар Анастасије I смерао против архимандрита Теодосија и Саве, као и против целе антиортодоксно оријентисане политике истог императора, а једини закључак ове скупштине био је на адресу самог цара упућени протест против правца његове црквене политике и предузетих, односно намераваних црквенополитичких мера.

Као што се види, монастичке дијецезалне скупштине одржаване су врло ретко и само у изванредним случајевима. Ова скупштина није била редовита установа, никакво стално заједничко представништво целокупног монаштва и свих манастира једне архиепископске или патријаршке јурисдикционе области с тачно одређеном компетенцијом. Ова скупштина, уколико се није састајала у сврху избора архимандрита и њихових заменика, била је чисто црквено-политичке природе, и на њој је створен закључак само у црквено-политичком предмету; са предметима монастичког карактера, као што су заједничке ствари свих манастира а наиме интермонастички односи и везе, предмети и правни спорови појединих манастирских управа и манастирских настојатеља, који би могли тангирати интересе више манастира или и саму целину манастира и монаха – дакле, питање устројства, администрације, јудикатуре и дисциплине – није се ова скупштина уопће бавила. Као чланови изборне скупштине фигурирају сви монаси, који бораве у лаврама и киновитским манастирима Палестине, а чланови изванредних скупштине црквенополитичког карактера су уопће сви монаси, инкардинирани дотичној архиепископској области, те је према томе, ова друга скупштина по свом саставу била ширег обима од изборне скупштине. Право сазива изборне скупштине, која се састајала у Јерусалиму као

црквеном средишту Палестине, и руковођења избора припадало је несумњиво архиепископу јерусалимском (ср. *vita s. Theodosii* ed. Usener p. 110; *vita s. Sabbae* ed. Cotelerius, *Eccl. gr. mon.* III p. 261e), док је право сазива и руковођења расправама изванредне скупштине црквенополитичког карактера имао архимандрит или егзарх дотичне манастирске провинције (ef. *Theodori encomion in s. Theodosium* ed. Usener p. 56; *vita s. Sabbae* ed. Cotelerius, *Eccl. gr. mon* III p. 313e).

Сличан црквенополитички карактер имала је од архиепископа цариградског Акакија против узурпатора Василиска сазвана скупштина у подручју цариградског патријархата налазећих се монаха (cf. *vita s. Danielis Stylitae* ed. Delehaue op. cit. p 67). Ова се скупштина ипак у једној битној тачки разликује од изванредне скупштине палестинских монаха црквенополитичког карактера; у Цариграду, наиме, сазив није потекао од егзарха као од природног непосредног шефа истих монаха и природног председника скупштине, него спонтано, а самом скупу, који је одржан у катедралном храму у Цариграду председавао је сам архиепископ цариградски. У контексту овог пасуса не налазимо никаква упоришта, на основу кога би са сигурношћу могли утврдити да је овај скуп у Цариграду донео какве конкретне закључке; изгледа да је исти скуп имао више карактер саветодавне конференције у сврху одређивања правца даљег црквенополитичког држања истог архиепископа, те црквенополитичких акција, које је ваљало извести у споразуму и уз потпору монаха који су пребивали у Цариграду и околини.

С обзиром на њихову сврху, битно се разликују монашке скупштине монашких дистрикта Sketis и Nitria у Египту. Ове скупштине, првобитно несумњиво само изванредног карактера, изгледа да су се постепено развиле у сталан монастички институт. Компетенција ових скупшттина била је искључиво јудицијелне природе; расправљане су и решаване дисциплинарне ствари појединих чланова дотичних монашких заједница. О сазиву ових скупшттина и председавању на истим нема никаквих вести у изворима, али изгледа да је ово право припадао најстаријем међу најугледнијим монасима, пошто ове монашке заједнице још нису имале карактер црквеноправне организације, те према томе, нису могле имати ни свог централног јурисдикционог функционера. Исто тако, нисмо информисани у погледу врсте казне које је скупштина одређивала за делинквенте. Најоштрије казне несумњиво биле су искључење из дотичне монашке скупштине и темпорарна суспензија од комуније; као блаже казне примењиване су: ограничење слободе кретања, пооштрено ћутање, пооштрена молитва. О евентуалним коерцитивним средствима против ренитентних монаха, који се нису хтели покорити одлуци скупштине, исто тако немамо никаквих података и вести у нашим изворима (о свему у овом зачелу ср. *Aprophthegmata patrum*, ed. Migne P. gr. 65 coll. 133, 176, 281, 284).

ИЗВОРИ

Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondainis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes. Ediderunt Th. Mommsen et P. M. Meyer. I 1, 2. II. Berolini 1905.

Codex Iustinianus. Rec. Paulus Krüger. Berolini 1900.

Imp. Iustiniani PP. A. novellae quae vocantur. Ed. C. E. Zachariae a Lingenthal. I. II. Lipsiae 1881.

Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio. Ed. J. Dom Mansi t. VIII. Fiorentiae.

Die Kanones der wichtigsten altkirchlichen Concilien. Hrsg. von Dr. Friedrich Luchert, Freiburg i. B. und Leipzig 1896.

Apophthegmata patrum ed. J. P. Migne P. gr. 35, 71–440.

Basilii Magni regulae fusius tractatae ed. J. P. Migne P. gr. 31, 889–1052.

Basilii Magni regulae brevius tractatae ed. J. P. Migne P. gr. 31, 1052–1305.

Callinici de vita s. Hypatii liber edd. Seminarii Philologorum Bonnensis Sodales. Lipsiae 1895.

Cyrilli Scythopolitani vita s. Abraamii ed. H. Grégoire, La vie de St. Abraamios par Cyrille de Skythopolis, Revue de l'Instruction publique en Belgique t. 49, 5e livraison (1906). Bruxelles, p. 281–297.

Cyrilli Scythopolitani vita s. Cyriaci abbatis confessoris in Palaestina, AA. SS. Sept. VIII 147–58.

Cyrilli Scythopolitani vita s. Euthymii abbatis ed. Jac. Loppin in *Analecta graeca I (Lutetiae-Parisiorum 1688)* 1–99.

Cyrilli Scythopolitani vita s. Iohannis episcopi et hesychastae laurae s. Sabbae. AA. SS. Maii III 16*–21; 3. ed. 14*–18*.

Cyrilli Scythopolitani vita s. Sabbae ed. J. B. Cotelerius, *Ecclesiae graecae monumenta. III (Parisiis 1686)* 220–376.

Cyrilli Scythopolitani vita s. Theodosii ed. H. Usener, *Der hl. Theodosios. Schriften des Theodoros und Kyrillos*, Leipzig 1890.

Gerontii vita s. Melaniae. *Analecta Bollandiana* 22 (1903) 7–49.

Hieronymi et Sophronii vita s. Hilarionis ed. A. Παπαδοπούλος Κεραμεύς, 'Ανάλεκτα τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας (Πετρούπολις) VI p. 82–136.

Johannis Cassiani *De institutis coenobiorum de octo principalium vitiorum remediis* libri 12. Migne P. lat. 49, 53–476.

The Lausiac History of Palladius ed. by E. C. Butler I–II. Cambridge 1898–1904.

Palladius und Rufinus. Ein Beitrag zur Quellenkunde des ältesten Mönchtums. Texte und Untersuchungen von Erwin Preuschen. Gießen 1897.

Procopii *Caesariensis historia quae dicitur arcana* rec. Jac. Hanry. Lipsiae 1906.

Socratis *historia ecclesiastica.* Migne P. gr. 67, 29 sqq.

Sozomeni *historia ecclesiastica.* Migne P, gr. 67, 843 sqq.

Les saints stylites par Hippolyte Delehaye (Subsidia hagiographica 14). Bruxelles–Paris 1923.

Theodoret *Kirchengeschichte* hrsg. von Leon. Parmentier. Leipzig 1911.

Theodoret *Φιλόθεος ἱστορία ἡ ἀσκητικὴ πολιτεία.* Migne P. gr. 882, 1283 sqq.

Theodori *encomion in s. Theodosium* ed. H. Usener, *Der hl. Theodosios. Schriften des Theodoros und Kyrillos.* Leipzig 1890.

ЛИТЕРАТУРА

- Ham. S. Alivisatos, Die kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Justinian. Berlin 1913.
- Wilh. Bousset, Apophthegmata. Studien zur Geschichte des ältesten Mönchtums. Aus dem Nachlaß herausgegeben von Theodor Hermann und Gustav Krüger. Tübingen 1923.
- P. van Cauwenbergh, Etude sur les moines d'Égypte depuis le concile de Chalcedoine (451) jusqu'à l'invasion arabe (640)—Paris 1910.
- Ch. Diehl, Une charte lapidaire du VIe. s. Extrait des Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles lettres. Paris 1894.
- R. Génier, Vie de St. Euthyme (377–473). Paris 1909.
- Jos. Hefele, Histoire des conciles. Nouvelle traduction française corrigée et augmentée de notes critiques et bibliographiques par Dom H. Leclercq t. II, 2 partie. Paris 1908.
- Karl Holl, Enthusiasmus und Bußgewalt beim griechischen Mönchtum. Leipzig 1898.
- Aug. Knecht, System des Justinianischen Kirchenvermögensrechtes (Kirchenrechtliche Abhandlungen hrsg. von Dr. U. Stutz. 22. Heft). Stuttgart 1905.
- Karl Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur. 2. Aufl. München 1897.
- Paul Ladeuze, Étude sur le cénobitisme pakhomien. Louvain 1898.
- Dom H. Leclercq, Cénobitisme. Dict. Arch. Chrét. 2., 1910, 3049–3248.
- Joh. Leipoldt, Schenute von Atripe und die Entstehung des nationalägyptischen Christentums. (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur hrsg. von O. v. Gebhardt und Ad. Harnack. N. F. X Bd. I H.). Leipzig 1903.
- Jean Maspero, Histoire des patriarches d'Alexandrie depuis la mort de l'empereur Anastase jusqu'à la réconciliation des églises jacobites (518–616). Paris 1923.
- E. F. Morison, St. Basil and his rule. Study in early monasticism. Oxford 1912.
- Wald. Nissen, Die Regelung des Klosterwesens im Rhomäerreich bis zum Ende des IX. Jahrhunderts I, Die Gründung des Klosters, § 1. Die Klosterarten. § 2. Die Sicherung des Bestehens des Klosters. § 3. Die Erbauung des Klosters. II. Die Aufnahme in die Klostersgemeinde § 4. Die Vorbedingungen für die Aufnahme. § 2. Die Aufnahme. Hamburg 1897.
- Δημ. Α. Πετρακάκου, Οἱ μοναχικοὶ Θεσμοὶ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ. I (до incl. Βαc. Βελ). Ἐν Λειψίᾳ καὶ Αθήναις 1907.
- Gust. Pfannmüller, Die kirchliche Gesetzgebung Justinians hauptsächlich auf Grund der Novellen. Berlin 1962.
- Rich. Reitzenstein, Des Athanasius Werk über das Leben des Antonius. Heidelberg 1914.
- Rich. Reitzenstein, Historia Monachorum und Historia Lausiaca, Göttingen 1916.
- Steph. Schiwietz, Das morgenländische Mönchtum. I. II. Mainz 1904/13.
- Otto Stählin, Die altchristliche griechische Literatur. S. A. aus Wilh. v. Christs, Geschichte der griechischen Literatur. II. Teil, 2 Hälfte. 6. Aufl. München 1924.